

Богумил Храбак

ЦРНА ГОРА И АРБАНАСИ У ИСТОЧНОЈ КРИЗИ 1875—1878.

Као што је познато, од краја XVIII столећа у склоп црногорске државе почињу да улазе извесна племена која су географско-историјски припадала Брдима и Херцеговини. Продор ка мору и заузимање области некадашње Зете до реке Бојане такође се појавио као политички захтев у моменту кад су се стекле претпоставке за стварање црногорске државе.¹ У то време Русија као велика сила и заштитница Црне Горе, меморандумом од априла 1867. настојала је да се оствари систем аутономија у европској Турској, дакле предлагала је аутономију Румелије, Бугарске, Босне, Албаније, Епира и Тесалије.² Тако су извесни крајеви делом насељени Арбанасима, који су према тадашњим појмовима припадали Албанији, ушли у сферу црногорских политичких интереса и пре црногорско-турских ратова у доба тзв. источне кризе 1875—1878. године.

Тежећи да уђе у посед неких арбанашких крајева Црна Гора се једнако понашала према свим Арбанасима, без разлике вере. Међутим, у току самих ратова са Османлијама, однос Црногораца према Арбанасима показивао се диференциран, с об-

¹ Још осамдесетих година XVIII века, приликом боравка црногорске делегације у Бечу и закључења једног црногорско-аустријског уговора, појавила се мисао да се Црној Гори под хабсбуршким патронатом обезбеди излаз на море и простор до реке Бојане (Гл. Станојевић, *Црна Гора пред стварање државе*, Београд 1962). Књаз Никола је после херцеговачког устанка 1860. тражио од Омер-паше Латаса и Спич као услов да се ангажује у пацификацији херцеговачких устаника (Д. Вуксан, *Црна Гора и херцеговачки устанак*, Споменица о херцеговачком устанку 1875. године, Београд 1928). Он је у пролеће 1869. настојао да убеди пруског канцелара Бизмарка у важност Спича за Црну Гору, те су Црногорци који су долазили на пазар у Бару говорили како ће им Русија и Пруска прибавити не само Спич него и Бар (Вл. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1814—1894*, Београд 1924, 291 и 288, 290).

² *Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914)*, sous la direction de H. Hauser, t. I, Paris 1929, 123.

зиром на држање и политичке захтеве самих Арбанаса. Док су се Арбанаси муслимани према страном, хришћанском свету све до Призренске лиге поистовећивали са државом цариградског султана и представљали најпоузданији ослонац Турске у западним и средишњим деловима Балканског полуострва, католички Арбанаси нису имали позитиван став према угњетачкој власти етнички и верски стране државе, те су у току источне кризе 1875—1878. године, као и други балкански народи, показали жељу да се ослободе отоманске власти.

Почетком седамдесетих година Порта је у целој држави спроводила политику централизације. То је непосредно угрожавало древну самоуправу племена на северу Албаније, те су она почела да пружају отпор Порти због крњења њихових права. Такав положај католичких племена налагао им је да негују пријатељске везе с кнезом суседне хришћанске државице. Кад је реч о тим везама, на првом месту треба поменути Мирдите, чији је кнез Биб Дода-паша (умро 1869) живео у пријатељству са Цетињем а црногорски агент у Скадру често му је долазио у Орош, главно место Мирдितिје. Контакти између Црне Горе и Мирдितिје нису прекинати смрћу Биба Доде, него су се одржавали преко капетана Коља, чији се син школовао на Цетињу.³ Кад је (јула 1875) избио устанак у Херцеговини, иако је ова прилично удаљена од Мирдितिје па и Малесије, ипак је посредно деловао на хришћане у северној Албанији. Углед османлијских власти у очима католичких брђана је опао. Баш у то време вратио се у свој завичај Пренк Кола, питомац књаза Николе.⁴ Књаз Никола записао је у својим Мемоарима да је Мирдите придобио управо 1875. године, предвиђајући рат с Турцима.⁵

Француска, која је заједно са Аустријом, важила као покровитељица католичког света у Отоманском царству, зазирала је од тих веза са Црном Гором, још и Биба Доде. Због тога није случајно наложено француском конзулу у Скадру, грофу Колона-Чекалдију, да при повратку са једног дужег одсуства у Француској, обави, наводно, куртоазну посету Цетињу. У дужем разговору са књазом француски дипломата је настојао да проникне у интересе и планове црногорског владара, који се трудио да се представи као човек који не жели да опонира вољи Европе.⁶

³ М. Вукчевић, *Црна Гора и Херцеговина уочи рата 1875—1876*, Цетиње 1950, 33—34 и 89—91.

⁴ Исто, 120—22; И. Г. Сенкевич, *Албанија в период восточног кризиса (1875—1881)*, Москва 1965, 66—67.

⁵ *Цјелокупна дјела Николе I Петровића Његоша*, књ. V, Цетиње 1969 (у даљем тексту: Никола I, *Мемоари*), 498.

⁶ *Documents diplomatiques français (1871—1914)*, 1ère série, t. II, Paris 1930, p. 44, n° 36, војвода Decazes 4. марта 1876. француском амбасадору у Лондону, Вечу, Петрограду и Берлину. — Француски војни изасланик у Цариграду, капетан de Jorcu, држао је да је војна снага Црне Горе из-

Диригент спољне политике Србије, Јован Ристић, у ед мемоару који је био прочитан на седници српске владе (17/29. марта 1876) држао је да су ратоборне намере црногорског књаза спласнуле пред могућношћу да се без борбе обезбеде уступци.⁷ Према аустроугарској обавештајној служби, књаз Никола је наговорио Мирдите да пошаљу 9/21. марта депутацију у Скадар. Црногорски владар хтео је да појача свој утицај у Мирдитији, чувши да је управо настало гибање у тој области. Тај књажев корак веома је заинтересовао аустроугарску дипломатију, с обзиром на то да ранији односи између Цетиња и Ороша нису били понајбољи. Књазу Николи је главни циљ рада с Мирдитима био да у евентуралном рату ови не крену заједно с Турцима.⁸ Књаз Никола се у мемоару италијанском министру спољних послова (26. априла/8. маја) жалио да Турци гомилају војску на црногорској граници и да, онемогућавајући проток трговине преко Бара, воде политику блокаде и изгладњавања Црне Горе, с обзиром на то да је она у редовним приликама житарице куповала на арбанашким пазарима.⁹

Скадарски вилајет (који је обухватао северну Албанију и суседне области) важио је као сиромашан и примао је помоћ од драчког, битољског и призренског вилајета. На пример, 22. априла исплаћени износ од 8.000 пијастера требало је чувати да се обезбеде намирнице и намири део дугова лиферантима брашна, односно да се исплати део заосталих плата заптијама и војницима. У каси опет није било ниједне паре. Дуговања снабдевачима попела су се на три и по милиона пијастера, те су добављачи брашна одбили да од почетка маја испоручују скробну храну. Пошто је у магацинима остало хлебног праха само за 40 дана, није било јасно како ће се прехрањивати нове групе које су очекиване.¹⁰ У последњој декади маја приспели су из Битоља батаљон регрута и батаљон редифа, а најављен је долазак и других јединица.¹¹ Међу тим јединицама налазиле су се и нерегуларне групе, познати арбанашки башибозук.¹² До тога вре-

носила 16.000 људи, а да се у великој невољи може сакупити до 25.000 (Archives diplomatiques du Ministère des affaires étrangères (у даљем тексту ADMAE), Correspondence politique (даљем тексту: CP), Turquie, vol. 403, f. 189').

⁷ Архив Историјског института у Београду, фонд Јована Ристића, кут. XXXIII, XXV, 13, инв. бр. 21/381.

⁸ М. Вукчевић, н. д., 239—40.

⁹ *Documenti diplomatici concernanti gli affari d'Oriente*, presentati dal Ministero degli affari esteri (Melegari), Roma 1877, 189—91; ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 105—5').

¹⁰ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 117—7', Colona-Ceccaldi (у даљем тексту: CC), из Скадра 24. V 1876, са бр. 103.

¹¹ Исто, fol. 117—7', CC из Скадра, пре 26. V 1876, са бр. 107.

¹² Државни музеј на Цетињу (у даљем тексту: ДМЦ), Приновљени рукописи (у даљем тексту: ПР), 1878, ф. XXVI, концепт писма Спејера Гирсу, са Цетиња 18/30. V 1878.

мена у скадарском пашалуку било је распоређено 12 батаљона, батаљон граничара, један ловачки батаљон и пет артиљеријских батерија. Осам батаљона гарнизонирао је у Зети (Подгорица, Медун, Спуж, Жабљак, острва Лесендро и Врањина) и на осталим деоницама црногорске границе. Пет од тих 12 батаљона припадало је II а седам III корпусу; десет их је представљало активну војску а два резервну (редиф). Батаљони су бројали по 550 људи, осим ловачког који је имао 700. Војници су већином били сасвим млади. Тим снагама од 7—8.000 бораца заповедао је бригадни генерал (лива) Абди-паша, имајући под својом командом двојицу пуковника. Као по правилу, војницима је дугована плата, и то тада за 14 месеци. Храна је, међутим, била издашна. Укупно издржавање тих 12 батаљона стајало је државу 210.000 франака месечно.¹³

Књаз Никола је фебруара 1876, као евентуални посредник у смиривању херцеговачких устаника, тражио и Спич са залеђем до црногорске границе. С обзиром на устанак у Херцеговини и гомилање трупа на арбанашкој међи, црногорска војска је дигнута на оружје; 11.000 војника послато је према Херцеговини, а 6.000 људи распоређено је на доњем току Мораче, да бране земљу од напада из Албаније.¹⁴ Првога јуна званични орган *Глас Црногорца* донео је вест о грчком устанку у Епиру, Тесалији, Македонији и на Криту; за грчки народ је речено да „се спрема да се придружи словенском покрету“.¹⁵ С обзиром на такво расположење разумљиво је што су неки прваци (из Њежиног Луга) крајем јуна писали да књаз треба да освоји не само Херцеговину него и Босну и Стару Србију — „једном ријечју све Душанове земље“.¹⁶

I. ЦРНОГОРЦИ И АРБАНАСИ ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ ЦРНОГОРСКО-ТУРСКОГ РАТА

Стране новинске агенције доносиле су различите вести о тадашњој усмерености Црне Горе према Арбанасима. Бечка *Политише кореспонденц* (24. јуна) јавила је да се црногорска војска налази у покрету, и то према арбанашкој граници. Лондонски *Тајмс* (29. јуна) објавио је допис са Цетиња да су Црногорци врло ратоборни, али да је њихов владар умерен у својим замислима. Из Дубровника, на основу словенских извора, јављено је 4. јула да су Кучи одбили да се наоружају против Црне Горе и да је скадарски валија послао трупе да их покоре; Кучи са својих

¹³ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 34, CC из Скадра 8. III 1876, са бр. 93.

¹⁴ Вл. Ђорђевић, н. д., 378 и 389.

¹⁵ *Глас Црногорца*, 20. V 1876, уводник „Положај“.

¹⁶ А. Лубурић, *Документи о невесињском устанку*, Споменица о херцеговачком устанку 1875. године, Београд 1928, 157.

500 бораца прикључили су се Црногорцима, те су напали на Медун и све до Подгорице. Према вестима из Скадра, париски *Монд* је јавио да су се Црмничани, помогнути од осталих Црногораца, тукли целог дана 11. јуна, наневши нерегуларној турској војсци осетне губитке. Исти лист је, према обавештењима од 17. јула, известио да Црногорци заједно са Кучима јуришају на турске положаје око Скадарског језера. Најзад је (26. јула) преко Дубровника јављено Паризу да је Ахмед Хамди-паша с 15.000 војника са три стране, од Фундине, Медуне и Подгорице, напао Куче, да су Турци напредовали до Дољана, но да су се Црногорци устремили у истом правцу и све до Подгорице.¹⁷

Пре него што је дао налог својој војсци да започне непријатељства, књаз Никола је 2. јула упутио протест великом везиру због концентрације турске војске од Скадра и блокаде Црне Горе.¹⁸ У својој ратној прокламацији, помињући Босну и Херцеговину, башибозук Арбанаса и Черкеза и потомке Душанове и Милошеве, књаз Никола је закључио: „Наша вриједна браћа Бугари чекају нас, а код слободоумних поноситих Грка можемо очекивати да неће иза нас дуго заостати славни потомци Темистокла и Бочариса“.¹⁹

Описујући бој поврх Подгорице, на Дољанима (27. јуна/9. јула), *Глас Црногорца* је забележио да је 5—6.000 Малисора ударило у саму зору с јужне стране, по споразуму са низамаом из Подгорице. Том приликом су католички брђани били разбијени и отерани до Какаричке горе, с друге стране Подгорице, према Хотима. Губитака је било много — 200 мртвих и двапут више рањених. У опису борбе у Кучима 16/28. јула више нису помињани Малисори.²⁰ Занимљиво је да цетињски лист није префутао борбу са Малисорима. О борби Црногораца у одбијању напада с југа и посебно о херојском држању Куча више пута су писале београдске званичне *Српске новине*.²¹ Аутори из Србије су о осмодневним борбама Куча (Фундина, Дољани, Медун, Морача) писали као о крвавим.²² И *Глас Црногорца* и други листови писали су о присуству башибозука „од све Арбаније“ на црногорској граници.²³ Према једном мишљењу, у борбама на Фун-

¹⁷ *Le Monde*, 4. VII 1878, 2; 1. VII 1876, 3; 6. VII 1876, 2; 9. VII 1876, 2; 12. VII 1876, 2; 13. VII 1876, 2; 21. VII 1876, 1; 28. VII 1876, 2.

¹⁸ *Documents diplomatiques. Affaires d'Orient 1875—1876—1877*, Paris 1877, 164, 164—5.

¹⁹ *Глас Црногорца*, 1. VII 1876, уводник.

²⁰ Исто, 5. VII 1876, уводник; Никола I, *Мемоари*, 369—70.

²¹ *Српске новине* (Београд), 6. VII 1876, 1; 7. VIII 1876, 1.

²² *Целокупна дела Љубомира М. Ненадовића*, св. XVI (О Црногорцима), Београд 1895; Вл. Ђорђевић, н. д., 393, 396 (Медун августа 1876). — О борбама Куча види и писмо првака из Њежиног Луга од 27. VI/9. VII 1876 (А. Лубурић, н. д., 158).

²³ *Глас Црногорца* 26. VII 1876, 2; Ј. Шен, *Вођење рата и тактика Црногораца (1876—78)*, превео П. И. Остојић, Београд 1926, V.

дини и у Кучима 2/14. августа добро се тукло 10.000 Арбанаса муслимана. Њих је још 5—6.000 покушало да продре из Берана 17/29. августа.²⁴ Главна снага на коју се ослањао заповедник Билећа јула-августа 1876. такође су били Арбанаси муслимани.²⁵

Католичка племена северне Албаније могла су се у свом ставу према Црној Гори, као ратујућој држави, разврстати у три групе. Погранична племена према Кучима и Васојевићима (Клименти, Хоти, Шкрељи, Кастрати), без обзира на извесно повезивање са Цетињем и на изражене симпатије према Црној Гори, била су у готово сталним распрама с ова два јака православна племена иза којих су стајали Црногорци. Због тога су та, иначе сиромашна, племена морала да се бране од црногорске војске и упада Куча и Васојевића. Мања племена која су држала централни и источни положај северног дела племенске зоне била су равнодушна према Црној Гори, а било је момената кад су била спремна и да ратују против војске књаза Николе, али и да на Цетиње шаљу своје делегате. Већа племена јужног дела племенског подручја, на пример Мирдити, Пулати и Љешка Малесија, богатија и збијенија, а далеко од црногорских удара, због својих односа са Турцима, показивала су симпатије и спремност на сарадњу и савезништво са Црном Гором. Мирдити и скадарски Малисори, иначе, нису били пријатељи.²⁶

Тринаестог јула 1876. конзули у Скадру нотирали су присуство три црногорска гласника у мирдитском средишту Орошу. Они мирдитски прваци који су настојали да одрже коректан однос са Турцима одмах су то дојавили Ахмеду Хамди-паши. Емисари су позвали Мирдите или да не одлазе у рат или да се прикључе Црногорцима. Како су, међутим, дошли празних руку, према мишљењу француског конзула, црногорске поруке нису представљале опасност за Порту. Чим су Мирдити сазнали да им се враћа Пренк Дода, изразили су готовост да Османлијама пошаљу одред бораца. Та њихова одлука била је од важности, јер су се друга католичка племена Албаније управљала према њима.²⁷ У тим околностима гласници са Цетиња могли су имати успеха једино ако се Пренк ускоро не врати,

²⁴ Ј. Хаџи-Васиљевић, *Арнаутски покрети у XIX веку. Покрет Арнаута за време српско-турских ратова 1876. и 1877—1878. године*, Београд 1905, 42—43 (Махмуд-паша Маџар купио је башибозук из целе Албаније).

²⁵ *Рат 1876. Црне Горе са Турском*. Мемоари војводе Гавра Вуковића, Цетиње 1929, 22 (навод старца Шобота Абдијића из херцеговачке Плане 27. VII/8. VIII 1876).

²⁶ Б. Храбак, *Католички Арбанаси за време источне кризе (1875—1878)*, Историјски записи, 1977, 3—4.

²⁷ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 178, CC из Скадра 14. VII 1876, са бр. 119. — Постоји мишљење да су се ти гласници још пре избијања непријатељстава састали са мирдитским старешинама у Орошу (Ј. Хаџи-Васиљевић, н. д., 27).

како би се Мирдители могли поделити у мишљењу. Незгода је била и у томе што у том тренутку Црна Гора није располагала новцем да утиче на расположење племенских старешина.²⁸

Настојања Порте да католичке брђане у маси регрутује и усмери против Црне Горе нису успела. Мржња против Османлија као господара била је код њих тако велика да је избила на видело жеља да се удруже у једну акцију против муслиманске државе, макар са црногорским, односно грчким снагама (православни Арбанаси у јужној Албанији). У Мирдитији је задобијала присталице странка ослободилачке борбе, па су прваци протурске струје истерани са племенског подручја. Они, пак, који су се уписали у турске жандарме пришли су борбенијој струји.²⁹ Неки арбанашки прваци чак из Дебра и Дукађина слали су своје поузданике на разговоре с Црногорцима. Турске власти су сазнале за ове контакте, тако да су даља повезивања онемогућиле, а кад је, августа 1876, у Скадар дошао Дервиш-паша, неки похватани малисорски главари платили су главом.³⁰

Црногорски емисари у Орошу били су помогнути од руских повереника. Преко руског конзулата у Скадру ти гласници су затражили од цетињског двора 3.400 златника, које би поделили међу мирдитске прваке. С друге стране, барјактар Хота ступио је у контакт с председником црногорског Сената и то на самој линији ватреног дејства. Пристајање Хота уз Црногорце могло је имати значајних последица, јер су они држали пут који је из Подгорице водио ка Скадру. Долазак у Скадар, концем јула, башибозука из Тиране и зејбека из Смирне заострило је односе са североарбанашким католицима. Због тога су за време борбе 24. јула у Кучкој крајини борци Затријепча, Коћа и Фундине остали неутрални и ограничили су се само на одбрану својих села док су се хришћани из Орахова и Затријепча придружили Црногорцима. У окршајима Црногорци су млако пуцали на одреде католика, тако да је успостављен прећутни договор о ненападању. Крајем јула старешине Кастрата, Климената и других католичких племена, непосредно изложених црногорским нападама, примили су новац са Цетиња. Црногорска ствар међу католичким племенима стекла је популарност после војних успеха књаза Николе над Мухтар-пашом. Црна Гора је имала рачуна да се користи утицајем Мирдита на сва суседна племена, и то пре свега да би он дошао до изражаја и код Хота, Кастрата

²⁸ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 187—88', СС из Скадра 20. VII 1876, са бр. 120. — С. Гопчевић сматра да Црна Гора није била у стању да подигне Мирдите на оружје, јер није имала довољно пара (С. Гопчевић, *Црногорско-турски рат 1876—1878*, Београд 1963, 113). О томе пише и сам књаз Никола: „Арбанаси су вазда били народ несталан и подмитљив. Од тога био је и млади Пренк“ (*Мемоари*, 499).

²⁹ *Historia e popullit shqiptar*, t. II, Prishtinë 1968, 111—12.

³⁰ Ј. Хаџи-Васиљевић, н. д., 27.

и Шкреља, чији су се припадници иначе налазили у турским редовима, мада више формално и без одушевљења. Концем прве недеље августа француски конзул у Скадру сматрао је да ће Мирдити одбити да пружи оружану сарадњу Турцима.³¹

Након крвавог боја у Кучима 2/14. августа и после нове црногорске победе 16/28. августа Турци су се плашили да Црногорци не повуку целу Малесију. Зато су подигли јаке шанчеве на Диношу и у Грудџи. Кад су после погибије зејбека у Кучима Турци хтели да сакупе нове борце, на њихов позив није се хтео јавити ниједан Малисор па ни Скадранин.³² Средином августа, с новим заповедником војске у Албанији, Мехмед-пашом, дошло је још 20 табора низама, 3.000 зејбека и четири египатска табора.³³ Напад на Васојевиће (3/15. августа) такође су извели муслимани, и то из Плава и Гусиња.³⁴ У међувремену, почевши од средине августа, одреди католика планинаца сасвим су се смањили, и то зато што су борци, лоше хранени и наоружани и рђаво расположени, напуштали јединице; они који су остали, јер су примили боље пушке, држали су се потпуно неангажовано. Садик-паша располагао је само са 3.000 бораца из редова добровољаца из Подгорице, Скадра, Грудџе и мањих племенских скупина. Кад су Хоти добили наређење да Црногорцима зађу за леђа, нису се ни помакли. Шкрељи и Кастрати дохватили су се својих кућа.³⁵

Кучки војвода Марко Миљанов, који је заузео најбоље положаје поврх Цијевне, више Селишта, приметио је главном црногорском заповеднику да турски шанци на Диношу и у Грудџи могу бити врло неповољни за црногорске операције, те је Божо Петровић дошао да их руши топовима.³⁶ Кучи су однели победу

³¹ Б. Храбак, *Католички Арбанаси*.

³² *Глас Црногорца*, 16. VIII 1876, 1; 30. VIII 1876, 1; С. Гопчевић, н. д., 139.

³³ Никола I, *Мемоари*, 380 (управо тада су се Ораховци и Затријепчани предали Црногорцима); *Le Monde*, 22. VIII 1876, 3 (та су појачања стизала преко Бара). — И појачања Дервиш-паши за офанзиву према Црној Гори потицала су дубље из Турске, и у вези с њима помињу се католички и други Арбанаси (*Le Monde*, 15. VIII 1876, 3; 24. VIII 1876, 2; 21. IX 1876, 3). Још почетком октобра стизали су Арбанаси у Требиње за војевање и у Херцеговини, на пример, њих 600 6. октобра за сектор Заслате (*Le Monde*, 24. XII 1876, 2). Арбанашког башибозука било је августа 1876. и у Мостару (*Застава*, 20. VIII 1876, 1; 1. IX 1876, 2). Од 10.000 башибозука у Подгорици само је 200 остало у гарнизону, а остали су се разбежали (*Исто*, 31. VII 1876; 11. IX 1876, 1).

³⁴ *Глас Црногорца*, 16. VIII 1876, 2. — О борбама са Плаво-Гусињцима у Васојевићима и преко Куча види: *Застава*, 4. IV 1876, 1; 5. IX 1876, 1.

³⁵ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 248 и 253—4, CC из Скадра телеграмима 20. VIII 1876.

³⁶ *Глас Црногорца*, 16. VIII 1876, 1; 30. VIII 1876, 1. — Божу Петровићу је књаз Никола предао заповедништво према Албанији (*Рат 1876. Црне Горе са Турском*. Мемоари војводе Гавра Вуковића, Цетиње 1929, 29).

и на Тријепчу (25. августа/6. септембра),³⁷ који је представљао улаз у племенску територију Пипера. Дервиш-паша, наине, са 15 табора низама, 3.000 башибозука и 2.000 зејбека заузео је Веље брдо. Кучима су дошла појачања из Бјелопавлића, те су у трећем јуришу Турци натерани у Зету.³⁸

Почетком септембра Црногорци су сазнали да су Мирдите устали на оружје и да је Дервиш-паша са шест табора пошао да их оплени. Дизање Мирдита *Глас Црногорца* је прокоментаришао као манифестацију добрих односа „који су вазда постојали између Црне Горе и Мирдите“. За сина „бившег владара мирдитског“ напоменуто је да је, као паша, упућен из Цариграда да Мирдите одржи уз Турску. Исте новине су објавиле да су се 31. августа испод Хотског Хума побиле Малисори са низамама, од којих је било око 100 мртвих и рањених. На пашин позив да крену против Црне Горе Малисори се нису одазвали.³⁹

На крају борби у првом рату између Црне горе и Турске на тлу Албаније према Црној Гори било је турске војске 37.000 бораца и 100 топова, рачунајући и градске посаде и арбанашки башибозук.⁴⁰

II. КОМБИНАЦИЈЕ О ШИРЕЊУ ЦРНЕ ГОРЕ ПРЕМА АРБАНАСИМА ИЗМЕЂУ ДВА ЦРНОГОРСКО-ТУРСКА РАТА И ДРЖАЊЕ КЊАЗА НИКОЛЕ ПРЕМА МИРДИТСКОМ УСТАНКУ

Кад је умукло оружје, почеле су комбинације о прекрајању граница и о измени политичког стања.

Устанак међу Мирдитима почео је да изазива пажњу и европске дипломатије, нарочито Русије и Италије. Сматрајући гибање у Албанији као повољну околност за случај будућег рата против царевине султана на Босфору, Петроград је настојао да искористи тај покрет да прошири руски утицај у западним областима Балканског полуострва, где је, иначе, преовладавао уплив Аустро-Угарске. Италија, са своје стране, видевши да је сама немоћна да на Балкану води експанзионистичку политику (као што је то могла Хабсбуршка монархија), подржавала је сваку иницијативу која је могла изазвати тешкоће у намерама Аустро-Угарске, италијанског ривала.

³⁷ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 272—2', СС из Скадра 28. VII 1876, са бр. 30. — Крајем августа 50 Арбанаса се предало попу Илији Кучу (*Рат 1876. Црне Горе са Турском*, 29).

³⁸ *Глас Црногорца*, 2. IX 1876, 1.

³⁹ Исто, 30. VIII 1876, 1; 31. VIII 1876, 1; ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 253'—54, СС телеграмом из Скадра 20. VIII 1876, са бр. 128.

⁴⁰ *Рат 1876. Црне Горе са Турском*, 29. — Нешто касније Дервиш-паша је највећим делом трупа из Албаније кренуо у Бугарску (*Le Monde*, 17. XI 1876, 2).

Поред Црне Горе, и Грчка се трудила да утврди свој утицај међу хришћанима северне Албаније. Иако су Грци у Албанији имали само конзула у Епиру, један вицеконзул седео је тада у Драчу (Мавромати), где је грчко националистичко друштво „Силогос“ основало једну грчку школу. Тај вицеконзулат припремао је отварање конзулата и у Скадру, но акцију су Турци спречили.⁴¹ Још 1875. године појавила се у европској јавности грчка варијанта деобе Отоманског царства, и то у једној анонимној брошури на француском језику, у којој је тражено да се Албанија, Македонија и Тракија припоје Грчкој, са Цариградом као метрополлом, односно са Цариградом као слободним градом; Босна би у том случају припала Србији а Херцеговина Црној Гори. Треба поменути да је 1875. изашла и једна анонимна брошура у Ерфурту, у којој је предложено да се део Албаније са Босном и Херцеговином прикључи Аустро-Угарској, а други део Албаније Грчкој.⁴² Почетком октобра знало се у престоницама европских велесила да је грчки краљ у Бечу тражио Епир. У то време, туркофилска Енглеска, иако пријатељ Грчке, предлагала је Порти да Босни и Херцеговини и Бугарској да аутономију, уз задржавање постојећег стања за Црну Гору и Србију; о Грчкој и отоманским областима насељеним грчким живљем тада ништа није било предвиђено.⁴³

Чим је закључено црногорско-турско примирје, почеле су мировне комбинације и беспослених новинара. Париски католички *Монд* је већ 28. септембра тражио аутономију Бугарске и исправку црногорских граница. Исти лист је нешто касније оправдано тврдио да је Црној Гори потребан излаз на море.⁴⁴ Званични *Глас Црногорца* се, природно, није могао упуштати у сличне политичке лицитације, али није, на пример, пропустио да посвети уводник освојењу Медуна, који је „кључ од Арбаније“.⁴⁵

Тиха дипломатија почела је са погађањима нешто раније. У Рајхштатском споразуму, закљученом 8. јула 1876. између Русије и Аустро-Угарске, било је предвиђено, уколико дође до распада европске Турске, да Албанија постане независна кне-

⁴¹ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 345—5' bis, CC са Цетиња 9. XI 1876, са бр. 140.

⁴² T. G. Djuvara, Cent projets de partage de la Turquie (1281—1913), Paris 1914.

⁴³ E. Driault-M. Lhéritier, Histoire diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours, tome III, Paris 1925, 397—8. — Грци из Епира и Македоније ипак су из Атине упутили депутацију Цариградској конференцији (*Le Monde* 17. XII 1876, 3) да представи меморандум о стању у тим покрајинама.

⁴⁴ *Le Monde*, 28. IX 1876, 1 и 27. XII 1876, 2.

⁴⁵ *Глас Црногорца*, 12. X 1876, уводник. — О предаји Медуна: *Le Monde*, 24. X 1876. — О великом успеху код Медуна још средином августа писала је и прашка „Политика“ (*Застава*, 13/25. VIII 1876, 1—2).

жевина.⁴⁶ Тиме је стављено на дневни ред и арбанашко питање. „Једно од битних карактеристика постављања албанског питања“ — констатује В. Stulli — „несумњиво је у томе да оно није дошло као посљедица неке конкретне устаничке борбе у Албанији или зрелог и политички јасно и радикално усмјереног националног покрета, већ као резултат акције тајне дипломатије да предухитри развој фактичког стања и предвиди територијалну подјелу европске Турске“. И следећи договор између Русије и Аустрије од 15. јануара 1877. предвидео је у случају ликвидације европске Турске стварање независне Албаније; ипак, део Епира требало је да припадне Грчкој.⁴⁷

Још у последњој декади новембра 1876. једна двочлана комисија (у којој се налазио и француски конзул у Скадру) послала је са црногорске територије да трасира линију прекида ватре између црногорских и турских положаја, као што је друга комисија из Подгорице изашла на сектор југозападно од подручја Куча да на географској карти прецизира претходнице обеју војски. На цариградском скупу дипломата (на седници 13. децембра) руски амбасадор је алудирао да би било потребно да се неутралишу турска утврђења, како би се Црногорцима омогућила слободна пловидба Бојаном.⁴⁸ Француски извештај из Цариграда скицирао је следеће проширење Црне Горе: Мало и Веље брдо, десна обала Мораче, Кучи Дрекаловићи, Кучка крајина и Васојевићи од Цијевне до Лима.⁴⁹ Исти добитак Црне Горе, уз изричито помињање Служа и Жабљака и слободну пловидбу Бојаном, навео је француски представник гроф де Шодорди већ на првој седници кад је отворена Цариградска конференција (23. XII 1876—20. II 1877). На седници 14. децембра ближе је утврђен предлог нових граница Црне Горе. Према арбанашким крајевима гранична линија од Мојковца требало је да иде притоком Лима Љубовићом, па долином Лима до Пропе на Цијевни, затим долином те реке до Селца, остављајући Црној Гори Фундину и Динош, па би избијајући на речицу Рибницу, следила њен ток до њеног уливања у Морачу, потом би током Мораче ишла до њеног ушћа у Скадарско језеро. Седмицу дана касније обновљено је то питање, те је предложено да

⁴⁶ *Историја дипломатије*, у ред. акад. Потемкина, књ. II, Београд 1949, 35.

⁴⁷ В. Stulli, *Albansko pitanje*, Rad JAZU 318, Zagreb 1959, 294, 298, 299; *Die Grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914*, Band. II (у даљем тексту: ГРЕК), Берлин 1922, 114—5.

⁴⁸ *Documenti diplomatici* (Melegari), 463 (Дубровник 27. XI 1876), 501. — Двочлану комисију сачињавали су Чекалди и Италијан Дурандо, избрани од представника великих сила у Дубровнику (*Le Monde*, 6—7 XI 1876, 2).

⁴⁹ ADMAE, CP, Turquie, vol. 407, f. 99'—100, анекс акту бр. 187, из Пере 13. XII 1876. — Исти добици се помињу и 17. јануара 1877 (Исто, f. 157, Пера, са бр. 15). — О Црној Гори на претходним седницама у Цариграду види: Никола I, *Мемоари*, 403 и 409—10.

Црној Гори припадне оно што је било предложено на првим седницама Конференције; прецизирано је да би острва у Скадарском језеру требало разоружати да би се омогућила пловидба језером, а требало је наћи и начина да се Црној Гори гарантује излаз на море.⁵⁰ На седници 15. јануара усвојено је да једна међународна комисија, која би се сакупила у Дубровнику, три недеље после усвајања протокола Конференције, утврди линију разграничења на терену.⁵¹

Књаз Никола се показао прилично равнодушан према линији коју је предложио бивши руски амбасадор у Цариграду, гроф Игњатијев и за коју се чак и Аустрија заузимала, а која је обухватала горњу долину Лима, од Гусиња до Бијелог Поља. Односи са Србијом, после српског пораза код Ђуниса, још више су охладнели. Уместо да се бори за остварење „којекаквих великосрпских маштарија“, књаз је упро поглед у горњу Албанију, па чак и Мирдите. Пуних шест недеља трајали су потом неуспешни преговори црногорских изасланика у Цариграду око закључења мира. Порта није хтела да чује за уступање ни Никшића, Спужа, Спича, Куча и Васојевића. Имајући искуства у преговорима са Турцима, књаз је рачунао да ће му руска и аустријска дипломатија помоћи да у последњем тренутку победи.⁵² У сваком случају, као и Србија, црногорски владар није желео да се повинује пацифистичким интенцијама Русије.⁵³

У току преговора у Цариграду књаз Никола није пуштао из вида Мирдите. Децембра 1876. на Цетињу је боравио интелегентни али немирни дон Пренк Дочи, васпитаник Рима, који је за наоружање својих саплеменика примио 9—10.000 франака; добио је, наводно, и изјаву да Црна Гора нема никаквих претензија према арбанашким пределима, него да тражи проширење према Херцеговини и у правцу Бара. Француски конзул у Скадру сматрао је да је књаз обећао да ће признати кнежевину хришћанских брђана северне Албаније, која би политички наступала заједно са Црном Гором.⁵⁴ После доласка Дочија у Орош и после велике скупштине у месту Шенпаљ (27. децембра), на којој је Пренк извикан за племенског старешину, Пренк Дода

⁵⁰ *Documenti diplomatici* (Melegari), 512 и 524.

⁵¹ G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman*, t. III, Paris—Leipzig—Neuchatel 1902, 410, 841; Д. Вујовић, *Црна Гора и Француска 1860—1914*, Цетиње 1971, 222. — Руска влада је прихватила емисаре из Епира и Тесалије, сматрајући да ни Грчка неће моћи остати неутрална ако се ове две покрајине побуне (E. Driault—M. Lhéritier, н. д., т. III, 403).

⁵² Вл. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија 1816—1894*, Београд 1924, 403, 404, 409. *Documents diplomatiques 1875—1876—1877*, 342.

⁵³ ADMAE, CP, Russie, 254, f. 92, генерал Le Flô из Петрограда 28. II 1877.

⁵⁴ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 375—78, СС из Скадра 8. I 1877, са бр. 145; *Historie e popullit shqiptar* II, 113.

се (14. јануара) јавио књазу Николи, поставивши питање о обећаном оружју и муницији; обавестио је да су му пришла три барјака Ксела и четири барјака Љешке Малесије, да је закleo на верност депутате великог племена Пулата и главаре Шаље, Шоша, Никаја, Мертура, Ђемала, Душмана и других са обала Дрима; сви су они изразили живу жељу да се уједине са Мирдитима, не желећи да знају за турску владавину.⁵⁵ Према једној тврдњи, Црна Гора је за време примирја закључила савез са Мирдитима, којим су се они обавезали да изведу у борбу против Турака 8.000 бораца.⁵⁶

Осећајући се угроженим пред Дервиш-пашиним офанзивом, Пренк Дода је 20. јануара поново писао књазу Николи. У то време вести о раду Цариградске конференције изазвале су доста умерено држање скадарског живља.⁵⁷ Како је Црна Гора ушла у мировне преговоре с Портом, био је олакшан додир неких католичких племена (Климената, Хота и других) са црногорским представницима у области средње Мораче. Одлука Пренка Доде да на ширем терену почне са устаничким акцијама много је закаснила, донета је тек јануара 1877, у време кад је Црна Гора већ давно била у стању примирја, а није било никаквих знакова да рат између Отоманског царства и Русије непосредно предстоји.⁵⁸ У току јануара на Цетиње је дошло и једно изасланство пет пулатских барјака, које је огорчио поступак новопостављеног мудура (среског начелника), који није поштовао дату „бесу“. Арбанашки брђани, по вери католици, нису дотад били пријатељски расположени према православним Црногорцима; међутим, тада су у већини били спремни да с њима заједнички воде послове. Руски повереници били су готови да новцем снабдеју племена, било преко књаза Николе било преко једног одбора у Дубровнику.⁵⁹

Фебруара 1877, кад су већ узнапредовали разговори о условима за закључење мира, француска штампа је лако извела закључак да је црногорски владар одлучан да увећа територију своје државе.⁶⁰ Лондонски *Тајмс*, на основу вести из Берлина, саопштио је да се Аустро-Угарска противи изласку Црне Горе на Јадран код Спича, и да би се веза Црне Горе са морем могла успоставити слободном пловидбом Бојаном. Њу су, уосталом, тражили и сами Црногорци. Турски министар спољних

⁵⁵ Архив Црне Горе, Министарство иностраних дјела, бр. 34/1877.

⁵⁶ С. Гопчевић, н. д., 166.

⁵⁷ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 382'—3', из Скадра, са бр. 146. — Један Пренков телеграм књазу Николи о слању патрона за кремњаче прошао је преко Скадра 18/30. јануара (ДМЦ, ПР, ф., XXV, Дешеше за 1877. годину).

⁵⁸ Б. Храбак, *Католички Арбанаси*.

⁵⁹ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 414'—17.

⁶⁰ *Le National* (Paris) 20. II 1877 (допис из Цариграда 13. II 1877); ADMAE, CP, Turquie, vol. 409, f. 74.

послова се, као, начелно слагао са пружањем Црне Горе према Никшићу, али је био противан да се она шири према Албанији и да јој се да лука Спич. Црногорски преговарачи, међутим, били су упорни у питању малог морског пристаништа. Према *Монду*, Порта је одбијала да преда и Куче, а нешто касније се на Цетињу говорило да Порта у Новоме Пазару изводи војне припреме против Црне Горе.⁶¹ Познати париски *Journal des Débats* налазио је да су балкански хришћани само оружје у рукама Русије. Војвода Деказ, плашећи се да се не прекину преговори и да не дође до руске војне интервенције, настојао је да наговори Игњатијева да се са руског двора саветује књазу Николи већа умереност у захтевима, но овај је то одбио, сматрајући да Русија не може одступити од оног за што се на Цариградској конференцији сама залагала.⁶² Велики везир је, средином фебруара, мислио да предавањем Црној Гори једног места у Херцеговини или скадарској провинцији може добити мир од Црногораца. Због тога је у томе смислу и телеграфисао књазу Николи, тражећи од њега да учини избор. Књаз је понуду одбио, те је предложио да се поведу мировни преговори у Бечу или бар у Котору.⁶³

Осмога марта саопштено је црногорским преговарачима у Цариграду да се са стране Албаније не мисли ништа уступати, осим што би се одобрила слободна пловидба Бојаном, с тим да Црна Гора учествује у трошковима чишћења реке; уместо Спича Порта је била спремна да уступи какво друго пристаниште. Против турске владе у земљи се јавила опозиција која је поставила питање зашто је закључен мир са Србијом и зашто се прихватају разговори о неумереним захтевима Црне Горе; сматрало се да није потребно уступати пристаниште, ако се допушта слободна пловидба Бојаном; исправке границе не би требало да предвиде уступање Црној Гори Никшића, десне обале Мораче и Спужа. Због тога су се црногорски преговарачи спремали да 24. марта напусте Цариград. Српски представник Филип Христић на следећи је начин пропратио увереност Црногораца у успех: „Они могу и отићи одавде празних руку, као што сам вам (писао), и ја опет држим да ће Црна Гора добити све што је тражила, и да би била добила чак и Спуж са Спичом да је књаз Никола остао при оном што је у први мах тражио“.⁶⁴ Књаз је, наиме, у трећој декади марта променио предлог, те је напустио тражење Спужа и Спича, инсистирајући на Никшићу

⁶¹ *Le Monde*, 25. II 1877, 3; 7. III 1877, 3; 10. III 1877, 3; 13. III 1877, 2; 27. III 1877, 2; 11. IV 1877, 3.

⁶² Ч. Попов, *Француска и Србија 1871—1878*, Београд 1974, 242 и 362.

⁶³ ДМЦ, ПР, фасц. XXV, Депеше за 1877, руски конзул Горчакову 4/16. II 1877.

⁶⁴ Архив Историјског института у Београду, фонд Ј. Ристића, кут, XXXIII, XXVI/3, инв. бр. 26/169 и 26/174, Филип Христић из Пере Ј. Ристићу 25. II/9. III, 4/16. и 11/23. III 1877.

и Кучима; Порта је одбила измењен предлог, те је понудила малу исправку границе и један део Васојевића.⁶⁵

Француски конзул у Скадру био је мишљења да територијално проширење Црне Горе треба да буде што је могуће веће, јер би то био једини начин да се црногорски књаз отргне руског и панславистичког утицаја, пошто би проширење омогућило самостални опстанак Црне Горе. Он је сматрао да би давање морске луке много значило, јер би тада Црна Гора могла да се бави и трговином, за што Бојана није била погодна. Колона-Чекалди је држао да би Спич био најподеснији као црногорско пристаниште.⁶⁶ Француски представник у Петрограду тражио је да руска влада гарантује да Црногорци неће напасти ни блокирати Мирдите.⁶⁷

Порта је 4. априла одбила да преда Црној Гори Никшић, Куче и Колашин, а 10. априла да жртвује било какву територију у корист Црне Горе.⁶⁸ Истога дана Сафвет-паша је телеграфисао турским представницима на страни да Порта, због свог достојанства не може да прихвати протокол Цариградске конференције, израђен од стране представника великих сила у Истамбулу; Порта је, иначе, била спремна да закључи мир са Црном Гором и да у целом царству спроведе реформе.⁶⁹

У току примирја књаз Никола је и даље помагао Мирдите. Пренк Дода је све изнова тражио новац, понекад и преко својих канала у Скадру, опомињући црногорског књаза преко тамошњег руског конзула. Конзул Јастребов је телеграфисао Цетињу о турској офанзиви на Мирдите 1. априла. Занимљиво је да књаз Никола није сматрао да је положај промењен падом Ороша у турске руке.⁷⁰ Непосредно пре покрета турских трупа књаз Никола је младом Доди упутио још 6.000 франака, но овај, лакоом на новац, задржао их је за себе и није купио муницију.⁷¹

⁶⁵ *Documents diplomatiques 1875—1876—1877*, стр. 305, de Моÿу Паризу из Пере, 26. III 1877.

⁶⁶ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 393—5, CC из Скадра 3. II 1877, са бр. 145; Д. Вујовић, н. д., 223—224.

⁶⁷ ADMAE, CP, Russie, vol. 254, f. 140'—41, генерал Le Flô из Петрограда 9. априла.

⁶⁸ *Documents diplomatiques 1875—1876—1877*, de Моÿу 4. IV и 11. IV 1877 (Моÿу се и састајао са црногорским преговарачима); Д. Вујовић, н. д., 224.

⁶⁹ *La politique extérieure de l'Allemagne 1870—1914* (documents officiels) II Paris 1927, p. 113, n° 275. — Преговори црногорских изасланика у Цариграду прекинути су 4/16. априла (Никола I, *Мемоари*, 417).

⁷⁰ ДМЦ, ПР, ф. XXV, Дешете за 1877. годину, 17/29. III, 19/31. III, 13/25. IV 1877. — Види и: *Documents diplomatiques 1875—1876—1877*, pp 367—68.

⁷¹ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 452—54, CC из Скадра 5. IV 1877. — Чекалди је у својим извештајима књазу Николи овога стварно обавештавао и о стању на турској страни фронта. Један пример: ДМЦ, ПР, ф. XXV, прилог писму Чекалдија из Скадра 29. IV 1877 (Динош).

Управо кад су турске трупе напредовале ка Орошу, Црногорци су иступили и на силу заузели неке положаје код Подгорице. То још није била обнова ратног стања, него само покушај да се олакша положај савезника.⁷²

III. ЦРНА ГОРА ПРЕМА АРБАНАСИМА ЗА ВРЕМЕ ДРУГОГ ЦРНОГОРСКО-ТУРСКОГ РАТА

У прогласу књаза Николе (14/26. априла) поводом обнове непријатељстава с Турцима нису означени никакви политички циљеви у односу на Арбанасе. Званични орган Црне Горе приказао је нови рат као словенску војну против Турака.⁷³ Књаз Никола је 8/20. априла телеграфисао француском конзулу у Дубровнику да Мирдити треба да наставе с отпором и, ако могу, да се боре још неко време; он ће их подржати, о чему је конзул требало да их обавести.⁷⁴

Мирдити су преко Скадра сазнали да је Русија коначно заратили и да су Црногорци борбено наступили, па су одлучили да наставе с оружаним отпором, мада је он стварно био без позитивног изгледа.⁷⁵ Десет дана касније на борбеном попришћу Мирдитије настало је затишје. Тада је војска из Скадра поново упућена у Подгорицу (17 до 18 батаљона), а у Мирдитији се налазило осам до девет турских батаљона.⁷⁶

Француски представник у Скадру био је обавештен да су Црногорци спремни да изврше диверзију у правцу Албаније, у првом реду од Шестана, на западној страни Скадарског језера, како би олакшали притисак у Мирдитији. Такав покрет су нарочито поздрављали фрањевци у Скадру, без обзира на народност, чији се један сабрат управо налазио на Цетињу под изговором да је отишао да измоли одобрење да се подигне црква у Кучима. Главари племена Шкреља, Хота и Кастрата такође су држали страну Црној Гори.⁷⁷ Двадесет деветог априла књаз Никола је са Цетиња пошао у Бјелопавлиће, да одатле

⁷² ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 478, CC из Скадра 19. IV 1877. — Шеснаестог априла руски конзул је напустио Скадар, не прекидајући односе у државно-политичком смислу. Он је замолио француског колегу да се прими заштите руских интереса у његовом одсуству (ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 469, CC из Скадра 14. IV 1877; f., 475, CC из Скадра 16. IV 1877, са бр. 159.

⁷³ Глас Црногорца, 17. IV 1877, уводник; 25. IV 1877, 1; 2. V 1877, 1; Никола I, Мемоари, 417—22; Вл. Ђорђевић, н. д., 413.

⁷⁴ Архив Црне Горе, Писма и наређења, бр. 39 и 40, телеграм књаза Николе Sainte Maireu, са Цетиња 8/20. IV 1877 и одговор овога, који је 9/21. априла пренео обавештење Колона-Чекалдија у Скадар.

⁷⁵ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 480, CC из Скадра 19. IV 1877.

⁷⁶ ДМЦ, ПР, ф. XXV (1877), прилог писму CC из Скадра 29. IV 1877.

⁷⁷ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 491—92.

припреми главни напад у правцу Албаније.⁷⁸ Непријатељства су стварно била обновљена 26. априла, једним окршајем под Подгорицом, којом је приликом заробљен један Куч, коме су Турци одрубили главу.⁷⁹

Положај црногорских савезника у Албанији није се изменио, јер су црногорске акције биле везане за херцеговачко бојиште. Османлијска војска у скадарском крају бројала је тада 18—20.000 људи, не рачунајући таборе у Мирдителији. Главни појачање представљали су регрути, од којих је образовано шест нових батаљона. Нови главни заповедник, Али Саиб-паша налазио се у Подгорици и под својом командом имао је два дивизијска и пет бригадних генерала.⁸⁰ Као што се види, турска војна сила на црногорској граници концем маја 1877. била је много већа него годину дана раније.

Мада је закаснио, црногорски владар није заборавио на своја обећања Мирдитима. Почетком маја он је упутио оружје и муницију за Мирдите и друга католичка племена (Пулати, Шаља, Шоше). Опат Дочи и капетан Ђон Дода, најближи саветници младог мирдитског кнеза, пошли су на Цетиње да уговоре оружану репризу у Мирдителији. На заобилазном путу, међутим, били су ухваћени од гусињских муслимана и дотерани у Скадар.⁸¹

Кад су Црногорци обуставили акције према Колашину с намером да своје ратовање ограниче на Зету и према Албанији, Аустро-Угарска је рачунала да они не само што неће успети него ће ту доживети пораз. Већ маја 1877. од Берана је, под заповедништвом Мехмед-Алије, наступало 15.000 војника, праћених од 5.000 Арбанаса и доста топова. Но чим је та војска изашла из острошког теснаца, била је (11/23. јуна) сасвим поражена код Мораче; први су натерани на бег Арбанаси, који су наступали пред трупом, а затим су се за њима повеле и војне јединице.⁸² Одмах потом Французи су у Петрограду затражили да се изврши притисак на Цетиње да Црногорци не прелазе у наступање. Ова ревност нешто је попустила када Црна Гора није била поменута у царској прокламацији Бугарима.⁸³

Али Саиб-паша такође је (16/28. маја) напао црногорску војску од Расине главице. У тој војсци било је 4 до 5 табора

⁷⁸ Исто, f. 494, СС телеграмом из Скадра 29. IV 1877.

⁷⁹ Исто, 496—7, СС из Скадра 30. IV 1877.

⁸⁰ Исто, f. 499—500, СС из Скадра 30. IV 1877, са бр. 163.

⁸¹ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 502—2' и 505—5', 506 и 507—9', СС из Скадра 7, 16, 17. и 22. V 1877.

⁸² Никола I, *Мемоари*, 473, 437 и 453; Вл. Борђевић, н. д. (борбе 27. јуна); Ј. Хаџи-Васиљевић, н. д., 57—8. — Кучи против Сулејман-паше од Подгорице крајем јуна: *Le Monde*, 1. VII 1877, 2.

⁸³ ADMAE, CP, Russie, vol. 254, f. 256 и 379 од 19. VI и 1. VII 1877.

Арбанаса из Малесије. На југоисточној страни Црне Горе у свим сукобима са црногорском војском били су на турској страни готово само Арбанаси. Они су током другог рата дали главнину турске одбране.⁸⁴ Држећи предстраже на Расиној главици, Малисори су доста страдали и у борби 4/16 јуна. Само из Хота и Кастрата погинуло је, наводно, 300 а рана је допало 200 бораца; живот је изгубио и један хотски и један кастратски барјактар. Борба Малисора на страни аскера забележена је и 8/20. јуна на Ждребанику, код Спужа, Височице, Маљата, Кукошевине и преко Вељег брда до Подгорице. Ту су учествовали католици из Копљика, Шкреља, Реча-Селца, Риола, Постораба и Климената.⁸⁵

Јован Хаџи-Васиљевић претерује у погледу броја Арбанаса у борбама. У боју на Крсцу (30. јуна/12. јула), тј. при упаду у Љешанску нахију, наводно је учествовало 20.000 Хота, Груда и других Малисора, при чему их је погинуло 4.000. У боју на Фармацима (16/28 јула) такође је било Арбанаса, и то чак од Дебра и из јужне Албаније. У борбе код Јеленског и Ждребаника (19—20. јуна / 1—2. јула) уведено је 7.000 Малисора, али, пошто су доста пострадали, побегли су кући. Деморализација је изазвала сукобе међу самим Арбанасима, на пример (23. јула/4. августа) између муслиманских Дебрана и католичких Мурћела и Скадрана, у коме окршају је погинуло 25 а било рањено знатно више. Сто Дебрана је (27. јула/8. августа) напустило борбене положаје и склонило се у Скадру, где су ухваћени па јавно спровођени кроз подгорички пазар. Код Вешњана (3/15. августа) Арбанаси су такође бежали главом без обзира.⁸⁶

Кад су Црногорци са Кучима ослободили целу област Печкаловића, Турци су послали десет батаљона војника и четири табора Малисора против Новог Села. На Фундини и Диношу против Куча и Црногораца тукли су се (27. августа/8. септембра), поред низама, и Малисори, који су дошли како од Подгорице тако и из Љешкопоља.⁸⁷

Без обзира на знатно учешће и католика у борбама до краја августа, Турци су зазирали од могућности да се обнови устанак у Мирдителији, те су округним држањем у Орошу настојали да отпорним брђанима утерају страх у кости. Турци су наредили племенским старешинама да одред Мирдита прикупе и пошаљу на положај око Подгорице. Од таквог држања Мир-

⁸⁴ Ј. Хаџи-Васиљевић, н. д., 57.

⁸⁵ *Глас Црногорца*, 9. VI 1877, 1; 16. VI 1877, 1—2; С. Гопчевић, н. д., 178—80, 182, 204; Ј. Хаџи-Васиљевић, н. д., 58 (12.000 Арбанаса католика и муслимана). — Рачуна се да је у јулу 1877. било 6.000 Малисора у турској војсци (М. Вукчевић, *Сауервалдов дневник*, Београд 1931, 31).

⁸⁶ Ј. Хаџи-Васиљевић, н. д., 58—59; Stulli н. д., 307 и 308; Никола I, *Мемоари*, 469—71; *Глас Црногорца*, 21. VII 1877, 1.

⁸⁷ *Глас Црногорца*, 1. IX 1877, 1.

дита профитирао је књаз Никола, јер је неколико батаљона на турској страни тако било мање. Арбанаси су, разуме се, и даље примали новац од књаза Николе.⁸⁸

Није тешко закључити да су Црногорци пред бројно надмоћнијом турском војском морали на јужном сектору фронта да воде дефанзивне акције.⁸⁹ Наговорени од Руса, Италијани су код осталих велесила повели акцију за спасавање Црне Горе.⁹⁰ Италијански конзул у Дубровнику, Дурандо, стигао је 21. августа и у црногорски главни стан.⁹¹ Насупрот њима, Енглези су радили за Турке. Почетком јула један пароброд под британском заставом („Мимоза“) искрцао је на ушћу Бојане 200 буради барута, пошто је претходно код Превезе истоварио 400 сандука фишека. Британски конзул из Скадра, пак, интервенисао је на Цетињу да Црна Гора својим војевањем не помаже Русију, а сам је обихао турске положаје код Служа и Подгорице. То је била подршка и башибозуку из Призрена, Ђаковице, Приштине, Дебра, Тетова, Гусиња и Берана, који је у највећој мери заменио турску војску, повучену за борбу против Русије.⁹² Конзул Грин имао је налог да приватно и поверљиво пренесе књазу Николи да ништа не предузима, јер ће се судбина Црне Горе решавати на светском конгресу, на коме се неће водити рачуна о војним успесима Црне Горе.⁹³

Црногорски владар ипак није послушао енглеско суфлирање, него је, октобра 1877, повео поход на Бар. То није одговарало Аустрији, која претходно није дозволила Црногорцима да дубље крену у Херцеговину. Ревносни аустријски конзуларни агент у Бару тврдио је да је 95% локалног живља било против тога да дође под црногорску власт. Беч је, међутим, био против ширења Црне Горе и према Бојани, јер је тај правац отварао пут ка Албанији.⁹⁴ Италијани су се у вези с Баром друкчије држали: 18/30. новембра једна њихова оклопњача и три фрегате, са белом заставом, ушле су у барско пристаниште да установе

⁸⁸ ДМЦ, ПР, ф. XXVI (1877), 1/13. VI 1877 и група „Тајни телеграми“.

⁸⁹ Шен, *Вођење рата и тактика Црногораца (1876—77)*, превео П. И. Остојић, Београд 1926, 36.

⁹⁰ ADMAE, CP, Angleterre, vol. 775, f. 26, француски амбасадор из Лондона 19. VII 1877, бр. 41.

⁹¹ М. Вукчевић, *Сауервалдов дневник*, 38.

⁹² ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 555 и 560'—61 и 569, СС из Скадра 17, 22. и 21. VIII 1877. — Добро наоружани и осамостаљени муслимани су наставили да тероришу хришћански живаљ, нападајући и племенске старешине, на пример, војводу католика са Груда (Исто, f. 369 од 21. VIII 1877, са бр. 178).

⁹³ Вл. Ђорђевић, н. д., 418. — Енглези су се на сличан начин поставили и према Грудама, плашећи се њиховог упада у Епир. Ту је Порта бранила границу од упада грчких чета такође арбанашким башибозуком (Driault-Lhéritier, н. д., III, 425 и 427).

⁹⁴ Вл. Ђорђевић, н. д., 421, 422, 423, 1; 423—24 (за предају Бара Аустријанцима).

није ли који брод у луци у опасности од турске флотиле; турски ратни бродови одмах су сигнализирани италијанским лађама да изађу из пристаништа.⁹⁵

Чим је заповедник турске војске у Скадру сазнао за црногорско наступање према Бару, послао је свуда по Албанији гласнике да се позову Арбанаси да иду у помоћ Бару.⁹⁶ У борбама око Бара новембра 1877. у скупини под командом Али Саиб-паше налазило се и пет батаљона арбанашког башибозука. Кад је, месеца децембра, исти заповедник прешао да брани линију Бојане, у борбама је учествовало преко 700 верних Арбанаса из Скадра.⁹⁷

Западноевропска штампа је пратила покрете црногорских трупа према Бару, од Спужа ка Бојани, односно марш Црногораца ка Албанији. Католички *Монд* није пропустио да донесе вести да Црногорци пале и пљачкају и куће католика, тако да су се Арбанаси морали склањати у Скадар или на аустријску територију.⁹⁸ Бечки дописник *Daily Telegraph* поновио је да не само Аустрија него ни Италија неће дозволити да се Црногорци утврде на јадранској обали; Беч није био спреман да допусти свом ривалу да се умеша у источно питање, док се Рим упорно трудио да уђе у игру, управо ширењем свог утицаја у Црној Гори.⁹⁹ Једна вест из Котора указивала је да турски гарнизон неће да преговара с Црногорцима, него да је спреман да град преда Аустријанцима. Једна друга вест, из Дубровника, наводила је да Скадрани и старешине неких арбанашких области траже помоћ из Цариграда. Праћено је и кретање одреда Марка Миљанова на простору од Подгорице до Скадра.¹⁰⁰ Постојале су информације о ставу Арбанаса католика према Црној Гори. Лондонски *Тајмс* је у првој декади новембра писао да је једна делегација арбанашких првака посетила црногорску Врховну команду. Париски *Монд*, према дубровачком извору, саопштио је да су се за рат са Црном Гором изјаснили: Мирдити, Хоти, Клименти, Шкрељи и други, у жељи да се изборе за једну аутономну владу. Старешине племена Шаље и Шоша налазили су се у првој декади децембра такође у Црној Гори, радећи са књазом Николом на једном савезу.¹⁰¹ Ипак, још концем новембра било је католичких брђана у турској војсци. На пример,

⁹⁵ *Опсада Бара 1877. г.* Мемоари војводе Гавре Вуковића, Сарајево 1930, 21—22. — Италијански капетан пред Спичом се барком пребацио на копно да би поздравио књаза Николу (Исто).

⁹⁶ *Опсада Бара 1877. г.* Мемоари војводе Гавре Вуковића, 13.

⁹⁷ Ј. Хаџи-Васиљевић, н. д., 59.

⁹⁸ *Le Monde*, 16. XI 1877, 1; 21. XI 1877, 2; 23. XI 1877, 2.

⁹⁹ Исто, 25. XI 1877, 3.

¹⁰⁰ Исто, 18. XII 1877, 2; 11. XII 1877, 3; 15. XII 1877, 3. — О опсади Подгорице и Скадра види: Исто, 30. XI 1877, 3.

¹⁰¹ *Le Monde*, 10. XI 1877, 2; 11. XI 1877, 3; С. Гопчевић, н. д., 293.

на положајима Вељег брда према Подгорици и у одреду Хаџи-Хусеин-паше налазило се њих 400 из Шкреља, Климената, Кастрата и Речи-Љуља на диношким положајима; 150 Хота било је у Лафту, крај грудске цркве, помогнуто од 300 племеника Груда. Сасвим је друкчије стање било у пет племена Пулата, од чијих је изасланика књаз Никола молио да му позајме 700 волова за исхрану црногорске војске.¹⁰²

Црногорци се нису либили да појединим племенима поставе ултиматум. Ноћу између 23. и 24. новембра, наиме, црногорске барке пристале су на источној обали Скадарског језера, према висовима Кастрата, те су се црногорски гласници нашли са барјактаром Кастрата, тражећи слободан проход кроз кастратску територију, остављајући барјактару осам часова за доношење одлуке. Како је у племену било муслимана, они су дохватили оружје и одлучили да бране своју обалу језера. Кастрати су највише желели да задрже став ишчекивања према Турцима, али их је страховање од пљачки Црногораца определило против књаза Николе.¹⁰³

Управо је тада Пренк Дода писао књазу Николи, изражавајући спремност својих племеника да узму оружје у руке, али је тражио да се тајно одреди време и правац напада. Француски конзул у Скадру је дозвољавао да се нешто поново почело радити у Мирдитији, али је ипак мислио да би за масовно гивање Мирдита био најпре неопходан какав упечатљив успех Црногораца. То је можда требало да буде продор Марка Миљанова са 6.000 Црногораца и Куча са кучке племенске територије у област на источној обали Скадарског језера. У Хотима су племеници били подељени: једни да се брани подручје не дајући пролаз Црногорцима, док су други били за њих.¹⁰⁴ Да је у племену било муслимана, као у Кастратима, одмах би преовладала прва струја.

Марко Миљанов је 11—12. децембра са својим батаљоном и са 400 Хота преко Грабова и Тузи ушао у Кастрате, у намери да се приближи Скадру и успостави везу са Мирдитима. Са толиком снагом се ни преплашени Скадар није могао узети на препад. Арбанаси су се у поменутој колони побунили, тврдећи да је одред слаб, тим пре што са Мирдитима није био закључен стриктан уговор о сарадњи. Увређен што је било планирано да као кнез буде под командом једног црногорско-кучког војводе,

¹⁰² ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 608—9', СС из Скадра 22. XI 1877, са бр. 190. — Постојао је и један малобројни батаљон Арбанаса у Улцињу (С. Гопчевић, н. д., 290), а башибозук из целе Албаније сакупљао се у Сан Ђованију ди Медова (*Le Monde*, 6. XII 1877, 2).

¹⁰³ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 612—12', СС из Скадра 26. XI 1877, са бр. 191.

¹⁰⁴ Исто, 613—13' и 618—18', СС из Скадра 2. XII 1877, са бр. 193.

Пренк-Дода се повукао у своје планине. Један извор наводи да је прави разлог за ово повлачење из борбе био енглески новац.¹⁰⁵

Црногорски владар није био у стању да изврши обећање Пренку Доди о слању велике количине наоружања. Место тога, књаз је Пренка позвао да дејствује оним чиме располаже. Пренку Доди није одговарао такав исход, али су католици северне Албаније све више били под притиском башибозука. Уз то је нови аустријски конзул Липич наваљивао да мирдитски одред дође у Скадар и сарађује с Турцима.¹⁰⁶

Стање у Скадру пред очекивани налет црногорске војске било је панично. Паша је слао поруке у Љеш, Крују, Тирану, Драч, Елбасан, Валону и Пећ да муслимани притекну у помоћ угроженом граду: одазвало се, међутим, само њих 400. Из целе Малесије стизали су барјактари, али само са 20—30 људи, па и ови су се одмах враћали у планину. Царског таина било је само за низам, а башибозуку је морала давати варош. Стварна помоћ могла је доћи само из Мирдителије, али је с њом књаз Никола постигао споразум да се заузме Скадар; било је договорено, кад Црногорци ударе на Скадар, да Шаљани нападну на племе Риола, а затим заједно са Мирдитима на Скадар.¹⁰⁷

Аустро-Угарска није веровала да мале хришћанске државе могу изазвати устанке у суседним турским покрајинама. Ни у случају Грчке није држала да је у стању да дигне Епир на ноге без одлучних руских победа. Успоставу привремене владе за Тесалију и Крит још је узимала као могућност, док је то за Епир примала само изузетно. На сличан начин се у погледу отоманског наслеђа понашала и туркофилска Британија; она је чак помишљала да купи Крит, само да не би дошао у руке Грчке.¹⁰⁸ Зависећи од поменутих две силе, Атина је изјавила да неће улазити у рат, осим што ће помагати устанике у Епиру.¹⁰⁹

Француска јавност је обавештавана да су Црногорци овладали Баром и да се крећу на Скадар.¹¹⁰ О њиховом победничком маршу на главни град северне Албаније јављао је и француски амбасадор у Петрограду. Он је поручио да се мисли да се Црној Гори даде независност и уступе оне територије које оружјем освоји.¹¹¹ Продор Црногораца према Албанији појачао је жељу Беча за компензацијама у Босни и Херцеговини.¹¹²

¹⁰⁵ С. Гопчевић, н. д., 319—21. — О договору са Мирдитима и Шаљанима при походу на Скадар: Никола I, *Мемоари*, 498.

¹⁰⁶ ADMAE, CP, Scutari, vol. XX, f. 624', CC из Скадра 13. XII 1877, са бр. 195; f. 627—7', CC из Скадра 20. XII 1877, са бр. 196; f. 630—0', CC из Скадра 27. XII 1877, са бр. 198.

¹⁰⁷ Никала I, *Мемоари*, 497—8.

¹⁰⁸ Driault-Lhéritier, н. д., III, 445, 452, 443.

¹⁰⁹ *Messenger de Vienne*, 11. I 1878, 4.

¹¹⁰ *Le Monde*, 13. I 1878, 2.

¹¹¹ ADMAE, CP, Russie, vol. 256, f. 54' и 123, генерал Le Flô из Петрограда 18. и 20. I 1878.

¹¹² ADMAE, CP, Turquie, vol. 415, f. 146, de Moüy из Пере 26. I 1878.

Аустро-Угарска је неугодно примила капитулацију Бара (10. јануара), као и црногорско заузимање Улциња (20. јануара), те Грможура, Лесендра и Врањине у Скадарском језеру (26. и 30. јануара).¹¹³ Њена штампа је претпостављала да би се Црној Гори могле дати територије предложене на Цариградској конференцији, уз луку Бар, али не и дозволити стварање границе са Србијом у Санџаку.¹¹⁴ У сваком случају и енглеска влада је са задовољством примила уверавања Петрограда о пацифистичким расположењима и да ће примирје које је Русија била спремна да закључи обухватити и Црну Гору и Србију.¹¹⁵

IV. ЦРНА ГОРА ПРЕМА АРБАНАСИМА У САНСТЕФАНСКОМ И БЕРЛИНСКОМ МИРОВНОМ УГОВОРУ

Почевши од фебруара 1878. па све до закључења рада Берлинске мировне конференције Аустро-Угарска је преко свог конзуларног агента у Бару и неколико католичких свештеника водила невиђену кампању против црногорске власти у приморју, манипулишући издиктираним петицијама католичког живља.¹¹⁶ На инсистирање Беча и на седницама у Цариграду предложено је да се уместо приморја које је заузела црногорска војска Црној Гори уступи каква друга територија, но на то није пристајао књаз Никола.¹¹⁷

Позиције и добици Црне Горе Санстефанским мировним уговором као и држање Аустро-Угарске већ су подробно научно обрађени.¹¹⁸ Прелиминари од 3. марта одузели су Црној Гори Улцињ, али су јој доделили простране територије на северу, до Пријепоља, у Горњем Полимљу (са Рожајама, Руговом, Пла-

¹¹³ Вл. Ђорђевић, н. д., 426.

¹¹⁴ *Messenger de Vienne*, 25. I 1878, 1—2; *Le Monde*, 20. I 1878, 3 (преноси писање *Das Tagblatt*); *Le Monde*, 7. VIII 1878 (извештај из Беча 5. марта). — Аустријску штампу забрињавао је финансијски положај Османлијског царства пред словенском перцепцијом источне политике: *Die Tages-Presse* (Morgenblatt), 13. II 1878; 8. VI 1878, 1—2.

¹¹⁵ ADMAE, CP, Angleterre, vol. 776, f. 14, Лондон 4. I 1878; Autriche, vol. 522, f. 41, од 9. I 1878.

¹¹⁶ Н. Ражнатовић, *Спровођење XXIX члана Берлинског уговора о Црногорском приморју и ингеренцији Аустро-Угарске у луци Бару*, Историјски записи, 1972, 3—4, 383—4.

¹¹⁷ Никола I, *Мемоари*, 512.

¹¹⁸ Н. Ражнатовић, *Црна Гора и санстефански мир*, Историјски записи, 1976, 3—4, 339—450.

Аустроугарски конзул у Призрену је добро запазио још 30. априла да је ширење Црне Горе и Србије и оснивање велике Бугарске по Санстефанском миру изазвало муслиманске Арбанасе на Косову и Метохији да приђу стварном оснивању Призренске лиге (види: *Actenstücke aus der Correspondenzen des. k. und k. Gemeisamen Ministeriums des Aüßern über orientalische Angelegenheiten*. Wien 1978. S. 95 Dok. 148, Јелинек Андрашију.

вом и Гусињем) све до врха Проклетија, а затим део скадарске Малесије до изласка Бојане из Скадарског језера.¹¹⁹ Против таквих закључака иступале су нарочито Велика Британија и Аустро-Угарска. Беч је био упоран у настојању да не дозволи ширење Црне Горе у правцу Албаније, поготово у области Скадарског језера; свако приближавање Црне Горе и Арбанаса Двојна монархија је сматрала првим кораком у измицању Албаније њеној контроли, утолико пре што је и Грчка предузела акцију да се утврди у Епиру и јужној Албанији. У немогућности да се до краја споразумеју о подели европске Турске, велесиле су ипак биле сагласне да треба за Отоманско царство сачувати онај део чију би основу сачињавале Македонија и Албанија.¹²⁰

Уместо да се Црна Гора простира око Скадарског језера и на јадранској обали северно од Бојане, те територије је гроф Андраши у разговору са Игњатијевим (крајем марта) тражио за Хабсбуршку монархију. Пошто је изгледало да Русија није спремна да уважи те захтеве, Беч је службено протестовао против прикључења Бара Црној Гори и помогао је турску акцију против ње.¹²¹ Аустро-Угарска је пристала једино на слободан пролаз Бојаном, јер се плашила да црногорска лука на Јадрану не постане руска база.¹²² Посљедњег дана априла гроф Андраши је француском амбасадору изложио да се његова влада не противи чак и знатном проширењу Црне Горе, али таквом које не би тангирало интересе Аустро-Угарске (санџачка железница); Црна Гора може да се шири у гудурама у којима станује црногорски живаљ, али не на приморју, где је православно и словенски елеменат у мањини, јер би се ту Црногорци могли одржавати само силом. Већ се чуло да Бар треба да буде значајна ставка у панславистичким агитацијама; наиме, једно славенофилско друштво у Москви начинило је предлог за изградњу пристаништа и отварање поморске академије у Бару. Андраши је свом саговорнику резимирао главне тачке

¹¹⁹ G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'empire ottoman*, III, Paris—Leipzig—Neuchatel 1902, 510, тачка 1. и 2. турско-руског уговора: ADMAE, CP, Russie, vol. 256, f. 194; Angleterre, vol. 776, f. 373 и 373'.

¹²⁰ В. Stulli, н. д., 307—8 и 308—10. — Санстефански мир пружио је Грчкој гаранције о епирској и тесалијској аутономији (*Histoire diplomatique de l'Europe*, t. II, 146).

¹²¹ ГРЕК II, 252—4, 261; *La politique extérieure de l'Allemagne*, t. II (1927), 424 и 226; *I documenti diplomatici italiani* (у даљем тексту: DDI), ser. II, vol. X, Roma 1876, 11—12, 50, 122, 133 и 137; *Documents diplomatiques français (1871—1914) Ière série*, t. II, Paris 1930, 298, 303; ADMAE, CP, Autriche, vol. 522, Беч 17. V 1878 (против Бара као црногорске луке и осигурање железничке пруге); Russie, vol. 256, f. 321, генерал Le Flô 23. IV 1878. — Италија и предавање луке Црној Гори: DDI, ser. II, vol. X, 156; *Documenti diplomatici* (Melegari), 224—26.

¹²² ГРЕК II, 232, 273; DDI, ser. II, vol. X, 298.

аустроугарске политике у погледу Албаније: а) требало је образovati аутономну Албанију; б) дозволити повећање Црне Горе саобразно Санстефанском уговору, али изузимајући јадранску обалу и територије које би јој давале заједничке границе са Србијом.¹²³

Осетивши да је Беч постао важно средиште у одређивању будућих црногорских међа, књаз Никола је послао грофу Андрашију председника Сената и заповедника војске према Албанији Божа Петровића. Петровић је у Бечу пратио руско-српске односе, плашећи се да ће Русија, под утицајем Београда, постати попустљивија према Аустрији. Он је могао да јави да се у Бечу жели стварање трију аутономних кнежевина — Босне и Херцеговине, Албаније и Бугарске.¹²⁴ У свом мемоару од 21. априла Андраши је тражио аутономије за све области Отоманске царевине око Србије и Црне Горе.¹²⁵

Европска штампа је током прве половине 1878. године донела по које корисно зрно тадашње истине. Париски *Монд* је јавио да је првих дана јануара 1878. један аустријски ратни брод, пловећи из Бара за Корчулу, повезао 200 Арбанаса који су се ставили под заштиту Аустрије; неколико дана касније лађе су превезле још 400 католика.¹²⁶ Православни Арбанаси, према вестима из Атине, били су за прикључење Грчкој. Грци су упали у Епир,¹²⁷ али су више среће имали у Тесалији него у Епиру, где је владала анархија.¹²⁸ У бечком листу *Messenger de Vienne*, још пре оснивања Арбанашке лиге, почели су да излазе дугачки дописи из Јањине у којима се писало о интегритету велике Албаније и износиле се друге идеје Лиге.¹²⁹

Почетком друге половине маја 1878. јавила се опасност од арбанашког напада на Црну Гору. Француски представник у Скадру сматрао је да се подстицај за такво стање налази у Портиној политици разграничења са Црном Гором и држању скадарског валије.¹³⁰ Бечка *Политише кореспонденц* донела је обавештење да црногорски владар оптужује Турску да из Алба-

¹²³ ADMAE, CP, Autriche, vol 522, f. 525—27', маркиз de Vogü 30. IV 1878; DDF, sér. I, t. II, 301—5; ADMAE, CP, Autriche, vol. 523, f. 71'—2 од 18. V 1878 (против успоставе српско-црногорске границе); Ч. Попов, н. д., 397.

¹²⁴ Архив Црне Горе, МИД, н^ос 52, 53, 55/V, 56/II, Б. Петровић књазу из Беча 30. III, 31. III, 1. IV и 2. IV 1878.

¹²⁵ ГРЕК II, 284; DDF, sér. Ière, t. II, 304 и 305.

¹²⁶ *Le Monde*, 5. I 1878, 2; 8. I 1878, 2.

¹²⁷ Исто, 11—12. II 1878, 3; 8. II 1878, 3; 15. II 1878, 5.

¹²⁸ *Die Presse* (Wien), 14. III 1878, 1; 23. III 1878, 1.

¹²⁹ *Messenger de Vienne*, 3. V 1878, 1; 17. V 1878, 5; 24. V 1878, 5; 31. V 1878, 4—5 (њихов аутор је свакако био Абдул Фрашери).

¹³⁰ ADMAE, CP, Scutari, vol. XXI, 91—1', СС из Скадра са бр. 216 (и писмо књаза Николе); f. 93, писмо књаза Николе Чекалдију, са Цетиња 6/18. V 1878.

није припрема офанзиву на његову земљу.¹³¹ Британски конзул у Скадру пошао је на Цетиње да књазу Николи од валијине стране пружи формално уверење да никаквог напада неће бити.¹³² Италијански конзул у истом месту такође је сматрао да су турске власти изазвале дизање Арбанаса против Црне Горе; он је тражио упутства из Рима у случају да тај покрет буде компликован корацима које би предузела Аустро-Угарска.¹³³

Аустро-Угарска је у то доба већ потписала споразум с Портом да јој војнички помогне у успостављању реда у Босни и Херцеговини и око Црне Горе и Србије, те је само чекала да турска влада, у сагласности с Енглеском, тај захтев и формално постави; у том случају 40.000 аустријских војника би одмах било упућено у Митровицу, на Косово; гроф Зичи је у Цариграду изјавио да ће, ако Црногорци и Србијанци не би желели да мирују, „настати моменат који ће се нас тицати“.¹³⁴ Првога јуна аустријски главни генералштаб предао је министарству рата извештај за случај потребе да се окупира не само Босна и Херцеговина него и горња Албанија (о чему је требало да донесе одлуку Царев савет). Сазнавши да се у Црној Гори обављају нове војне припреме, бечка влада је разматрала могућност једног десанта на Бар и војне окупације те луке.¹³⁵ Аустрија је имала негативан однос према предаји Бара Црној Гори не само пред отварање Берлинског конгреса, него и после доношења одлука на њему.¹³⁶

На црногорско-турској демаркационој линији долазило је у последњој декади маја до инцидената између Арбанаса и црногорских војника.¹³⁷ Скадарски Арбанаси су се тих дана ограничили само на протест против црногорских претензија. Тек са оснивањем Призренске лиге (10. јуна 1878), у северној Албанији јавила се радикална реакција против протезања суседне кнежевине. Тада је у Крајини, крај Скадарског језера, у конфликту убијено 12 муслимана и три Црногорца а више их је рањено. Такви инциденти приморали су Црну Гору да се утврђује према Албанији.¹³⁸ Због поменутог догађаја начелник цр-

¹³¹ *Le Monde*, 24. V 1878, 2.

¹³² ADMAE, CP, Scutari, vol. XXI, f. 101, CC из Скадра телеграмом 21. V 1878.

¹³³ DDI, ser. II, vol. X, p. 129—30.

¹³⁴ ADMAE, CP, Turquie, vol. 417, Fournier из Терапије 21. V 1878, са бр. 69. — О дефанзивном савезу Аустро-Угарске са Турском против Србије и Црне Горе: DDI, ser. II, vol. X, 374, отправник послова из Цариграда 20. VII 1878.

¹³⁵ ADMAE, CP, Autriche, vol. 523, f. 128—8', Беч 1. VI 1878, са бр. 83.

¹³⁶ Исто, f. 153'—4, Беч 8. VI 1878, са бр. 87 (гроф Андраши у разговору са маркизом de Vogüé); *Застава*, 2/14. VI 1878, 1.

¹³⁷ ADMAE, CP, Scutari, vol. XXI, f. 102, CC из Скадра телеграмом 25. V 1878; f. 103, CC из Скадра 27. V 1878, са бр. 217.

¹³⁸ *Le Monde*, 4. VI 1878, 3; 28. VI 1878, 2. и 17—18. VI 1878; 19. VI 1878, 2.

ногорског главног генералштаба Машо Врбица ишао је у Скадар да са заповедником Албаније, Хусеин-пашом, уговори одржавање реда. Арбанаси су његов долазак хтели да искористе да натерају Црногорце да евакуишу неке стратегијске тачке.¹³⁹ Зато је, одмах пошто се Врбица вратио у земљу, 300 башибозука напало црногорску стражу код Зогаја и продрло до на Ублац, но ту су их дочекали 200 Црногораца, разбили и заробили 50 нападача. Према извештају аустријског капетана Сауервалда са Цетиња, случај је инсценирао сам Хусеин-паша само зато да би побунио католички живаљ Крајине, који је потом преко својих капетана изразио незадовољство црногорском управом. То је било потребно да се Берлинском конгресу прикаже како Црногорци нису у могућности да на заузетој територији одрже стабилан мир.¹⁴⁰

И на самом Берлинском конгресу (13. јун/13. јул) било је маневара са одређивањем црногорских граница. На пример, на седници 28. јуна румунско питање је одложено за сутрадан, а црногорско за један каснији датум.¹⁴¹ Ипак, граница је установљена.¹⁴² Доношењем тих одлука није успостављен поредак у црногорско-арбанашкој пограничној зони, него је ратно стање трајало још готово две и по године, и то због тога што је Призренска лига, подстицана и помагана од Порте, компликовала извођење разграничења у национално и верски мешовитим областима.

Иако је на почетку црногорско-турског ратовања изгледало да ће се решење наћи у Херцеговини па и према Полимљу, тј. према западу и северу, испало је да је ширење Црне Горе извршено на сасвим другој страни, на југу и истоку. Основни разлог за такав расплет налазио се у интервенцији империјалистичке велесиле Аустро-Угарске, која је желела да усмеравањем Црногораца на Арбанасе Црну Гору војнички сатре, а затим да је, одсецањем од мора, и даље држи у економски затвореном положају. Настале промене допринеле су да је црногорско ратовање према Арбанасима у преломним збивањима тзв. источне кризе добило на значају од првих окршаја.

¹³⁹ Исто, 24. VI 1878, 2.

¹⁴⁰ Вл. Ђорђевић, н. д., 429.

¹⁴¹ Driault-Lhéritier, н. д., III, Paris 1925, 99.

¹⁴² G. Noradounghian, н. д., III, 184—5.

Bogumil HRABAK

LE MONTÉNÉGRO ET LES ALBANAIS PENDANT LA CRISE D'ORIENT
1875—1878

R é s u m é

Bien qu'il pût paraître au début de la guerre turco-monténégrine qu'une solution serait trouvée dans l'agrandissement du Monténégro en Herzégovine et même vers la vallée du Lim, c'est-à-dire en direction de l'Ouest et du Nord, il advint que cet agrandissement se fit dans la direction opposée — vers le Sud et l'Est. Ce dénouement s'explique essentiellement par l'intervention de l'Autriche-Hongrie, grande puissance impérialiste qui se proposait de jeter le Monténégro sur les Albanais dans le but de l'anéantir militairement, puis, après l'avoir coupé de la mer, de continuer à en verrouiller l'économie. Les changements en question contribuèrent à accroître, dès les premiers engagements, l'importance du conflit entre les Monténégrins et les Albanais aux heures décisives de la Crise d'Orient.

Socioux d'entrer en possession de certaines régions réputées jusqu'alors terres albanaises, le Monténégro adopta au début la même attitude envers tous les Albanais sans considération de confession. Mais au fil des guerres avec l'empire ottoman, le comportement des Monténégrins devait se différencier en fonction de la conduite et des revendications politiques des Albanais eux-mêmes. Alors que les Albanais musulmans s'identifiaient, face au monde extérieur, au monde chrétien, avec l'Etat du sultan de Constantinople et constituaient l'appui le plus sûr de la Turquie dans l'ouest et le centre de la Péninsule balkanique, les Albanais catholiques réprouvaient le pouvoir oppresseur d'un Etat étranger au point de vue à la fois ethnique et religieux. Comme les autres peuples des Balkans, ils manifestèrent au cours de la Crise d'Orient une volonté évidente de secouer le joug turc. D'autant plus que par sa politique centralisatrice la Porte s'était mise à briser directement leur autonomie tribale.

Il y eut également des différences de comportement entre les Albanais catholique. Ceux qui se trouvaient dans le voisinage du Monténégro combattirent d'abord farouchement du côté des Turcs pour en saboter ensuite la lutte, en raison de pertes trop sévères et de la conduite des musulmans. En revanche, les tribus qui peuplaient les régions situées plus au sud, les Myrdites en particulier, étaient amicalement disposées envers Cetinje. Le jeune prince myrdite Prenk Bib Doda se proposait de constituer une principauté catholique dans le nord de l'Albanie qui s'appuyerait sur le Monténégro face à la Turquie. Mais, alors que les Myrdites concevaient leurs relations avec le Monténégro comme des rapports d'alliance, le partenaire indépendant devant aider celui qui était en train de se libérer, le prince Nicolas avait formé le dessein de rattacher ces régions à son Etat. C'est sur ce point que surgirent les malentendus et désaccords entre le Monténégro et les Albanais. Néanmoins, ils ne devaient s'exacerber ni alors, ni même à l'époque de la Ligue de Prizren, mais plus tard. En tout état de cause, les divisions entre Albanais firent le jeu des Monténégrins en lutte contre la Turquie.